

ЕКОНОМСКО–СОЦИЈАЛНА УСЛОВЉЕНОСТ ФИЗИОНОМИЈЕ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА ПРВЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Др Здрава Стојановић*

Сажетак: Поводом питања везаних за факторе који детерминишу физиономију политичког система, правни и политички теоретичари још увијек немају јединствене и унапријед утврђене критеријуме. Чињеница је, ипак, да и теоретичари, који економски фактор не сматрају пресудним, признају истом одговарајућу улогу у развоју одређеног модела политичког система. Стога је, за сваки политички систем, битно утврдити, да ли га и у којој мјери, поједини дијелови економске основе чине, више или мање, демократским и материјално стабилним.

Бавећи се битним елементима економске и социјалне структуре прве југословенске државе, аутор овог чланка, управо, настоји доћи до адекватног одговора на горе постављена питања.

Кључне ријечи: политички систем, економија, демократија, пољопривреда, индустрија, аграрна реформа, економска политика.

Економска основа одређене друштвене и државне заједнице је, нема сумње, битна одредница цјелокупног друштвеног развоја, а посебно физиономије политичког система. Наиме, повољни материјални услови живљења, односно материјално благостање

*Доцент на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци

у животу грађана, одређују, углавном, политички и демократски високо цивилизован систем. Стога је за сваки појединачни политички систем битно утврдити који га дијелови економске основе чине успјешнијим, тј. како се долази до тога да за један систем кажемо да је демократски високо цивилизован и материјално стабилан.¹

Да бисмо, у контексту наведеног, утврдили како је економско-социјална основа дјеловала на физиономију политичког система Краљевине СХС, нужно је поћи од структуре привреде у периоду 1918-1929. године. Пошто је привредно стање, уопште, одредијелено стањем појединих сектора привреде, односима унутар и између њих, настојаћемо да бар завиримо у основну проблематику наведених односа. Дакле, без намјере упуштања у широку интерпретацију социјално-економске сфере југословенске државе, ограничићемо посматрање само на основне суштинске елементе који су се, на најпластичнији начин, рефлектовали у сфери политичког конституисања. Из разноврсних и бројних привредних стања, процеса и појава могуће је, наиме, апстраховати двије групе питања и усмјерити их на двије равни посматрања – раван економске проблематике и раван економске политике.

Своју државнополитичку и привредну егзистенцију, Краљевина СХС је започела бременита реликтима прошлости које су народи, различитог историјског, културног, географског и привредног миљеа, унијели у заједничку им државу. Показало се да је почетни привредни проблем са којим се суочила Југославија, 1918. године, а који се сводио, суштински, на различит степен привредног развоја појединих југословенских крајева и различит начин њихове привредне конструкције, основа на којој су се темељили сви каснији економски проблеми.² Ако на стварање југословенске државе,

¹ Види шире, Р. Кузмановић, Упоредни политички системи, Бања Лука, 1991, стр. 178.

² Крајем 19. и почетком 20. вијека само је на југословенским балканским просторима евидентно истовремено постојање колона, чивчија, кмета, фидеикомисног власника, капиталистичког велепосједника и слободног парцелног сељака, а Европа је, и поред тога, дуго сматрала да је само *Hauskommunion*

на подручју Балкана, гледамо као на један од низа историјских покушаја да се путем државне организације изврши економска, друштвено-политичка, културна и цивилизацијска интеграција, поставља се питање могућности и шанси обједињавања изразито различитих економија појединих југословенских земаља.³ Према томе у којој мјери су југословенски државни врхови били спремни да се ухвате у коштац са несређеном економском неједнакошћу у структури и развијености појединих дијелова државе, као дезинтегрирајућим фактором, зависила је, више-мање, шанса југословенске државе у цивилизацијском смислу.

Један од привредних сектора који, на пластичан начин, осликава опште привредно стање је, свакако, сектор пољопривреде. Са етикетом претежно аграрне земље, са изразито високим процентом становништва запосленог у пољопривреди и сточарству, уз доминацију ситног земљишног посједа, заостале технике и механизације, врло је тешко било, на адекватан начин, суочити се са неизбјежним продирањем капитализма у пољопривреди.⁴ Тежину

(кућна задруга) наша једина, оновремена особеност. Види шире: Н. Гаћеша, „Улога аграрног фактора у стварању југословенске државе, 1918. године“ (Стварање југословенске државе 1918), Београд, 1989, стр. 425.

³ Говорећи о историјској и привредној оправданости стварања југословенске државе, тадашњи министар трговине индустрије Стојан Рибарац је, између осталог, упућивао на слjedeћу констатацију: „Један од највећих добитака нашег јединства лежи у томе што је створена велика економска цјелина способна за самосталан живот који, не само омогућава политичку независност, већ даје маха највећем културном развоју. Ако се та економска цјелина прегради на неколико дијелова и сваки део се посматра као засебан и чува своје посебне интересе, онда је изгубљена сва добит једне велике економске области, а данас су само велике економске области у стању да издрже светску утакмицу у борби за опстанак“.

Цит. према: С. Ђуровић, „Економски фактори у стварању краљевине СХС“ (Стварање југословенске државе 1918), Београд, 1989, стр. 172.

⁴ Међу запосленим у привреди, постотак запослених у пољопривреди и сточарству износио је 1921. године, 80%. Структура становништва се није у битности измијенила ни током наредних десет година. Штавише, пољопривредно становиште се у периоду 1921-1931, повећало за 15,8%. Такође, према правом и једином попису земљишних посједа, извршеном тек 1931. године, произилази да је у аграрној структури југословенске државе, било 1,2 милиона имања са

положаја, прије свега, ситног сељаштва, потврђује и чињеница да се у западној Европи и у индустријско развијеним земљама, уопште, сматрало да сељачка имања испод 5 хектара нису способна за живот, те да се минимална граница површина економски „здравих“ има кретати негдје између 5 и 7,5 хектара.⁵

Својеврсну отежавајућу околност при рјешавању пољопривредне проблематике представљало је постојање, као и упорно одржавање, регионалне привредне различитости, због чега се ни аграрно питање није свуда и на једнак начин акцентирало. „Особеност једног дијела југословенских земаља, 1918. године, је било кашњење у индустријској револуцији сто до стотину педесет година за индустријски развијеним западноевропским земљама, а с друге стране, дубока уроњеност у феудалну организацију друштва Блиског истока али и средње Европе.“⁶ Мада је, дакле, пољопривреда била главно занимање становништва у свим крајевима југословенске државе, односи у пољопривреди били су мање-више различити.⁷

Услед постојања уситњеног земљишног посједа упоредо с још неликвидираним велепосједом (сјеверозапад земље), с једне стране, те скоро натуралног карактера сеоске производње са слабом акумулацијом (југоисток земље), с друге стране, поставиће се сељачко питање у Краљевини СХС са свом његовом сложености и жестином. Како показује примјер аграрне реформе, којом је требало ријешити главне супротности у пољопривреди, државни врх није био, апсолутно, спреман нити заинтересован да површином мањом од 5 хектара (преко 1/3 свих пољопривредних имања у земљи је чак било са површином мањом до 2 ха). Подаци наведени према: М. Мирковић, Економска структура Југославије 1918-1941., стр. 20, 35, 38.

⁵ Исто, сл. 38.

⁶ С. Ђуровић, нав. дјело, стр. 168/169.

⁷ У свим земљама, осим Србије и Црне Горе, постојали су јаки трагови феудалног система. Штавише, ни карактер феудалних односа није био свуда истовјетан. Док је, рецимо, босански феудализам био више аграрно-стационаран са слабом акумулацијом, војвођанско-славонски феудализам је био експанзивно-капиталистички, улазећи у трговину на велико, у индустрију и у финансирање. В. шире: М. Мирковић, нав. дјело, стр. 9.

чини било какве радикалне промјене. „За водећи слој буржоазије, за конјуктурне спекуланте, профитере, који су били само приватни интересенти, а вршили су функцију стручњака, било је важно да ли послови иду, да ли се новац зарађује, а не како народ живи, каква је његова економска егзистенција, какве су перспективе развитка народног господарства, одакле долази заосталост у производњи, да ли господарска структура пољопривреде кочи напредак у пољопривреди и није ли потребно систематски и програмски мијењати такву господарску структуру.“⁸

Дакле, умјесто да се боре и за фактичко, а не само формално-правно прокламовано, јединствено привредно подручје, врхови државне власти су различитим непопуларним економским мјерама у пољопривредној производњи (извозне царине, извозне концесије и сл.) одржавали и, штавише, повећавали неравномјерност пољопривредног развоја. У условима неразвијене индустрије, село постаје извор из којег се попуњавао државни буџет, а фискална оптерећења (порези, царине и камате) средства „присилног одузимања једног дијела вишка рада од непосредног произвођача земље“.⁹

У вртлогу властитих социјално-економских супротности, село је просто вапило за избављењем. Истовремено, а као замјена за потпуно одсуство сваког позитивног сељачког програма, „протурана“ је сељачка идеологија у смислу силних хвалоспјева и вриједности сељачких посједа, не видјевши да „што се више пјева пјесмасељацима, сељацима постаје све горе“.¹⁰ Упорно заобилажење рјешавања сељачког питања од стране оних који су реално располагали инструментима аграрне политике је несхватљивије уто-

⁸ М. Мирковић, нав. дјело, стр. 35.

⁹ Б. Стојсављевић, Продирање капитализма у село 1919-1929, Загреб, 1965, стр. 180.

¹⁰ М. Мирковић, Одржавање сељачког посједа, Загреб, 1937, стр. 19.

Све до велике кризе 1929. год. сматрано је да је пољопривреда привредни сектор који је најбоље оставити самом себи, а битно је само да даје извозне вишкове, а извозни вишкови, сматрало се, „зависе од кише на коју се не може утјецати“. Види шире: М. Мирковић, Економска структура Југославије 1918-1941, Загреб, 1950, стр. 86.

лико више што је, у суштини, ријеч о пролетеризацији села као неизбјежној посљедици развоја капиталистичких друштвено-економских односа, и што су се истим проблемом својевремено, бавиле и друге европске државе.¹¹ Дакако, положај сељака је економски тежи и сложенији у потпуно сељачким земљама. Ипак, да је постојало мало више слуха, обзирности и досљедности у провођењу донесених одлука од стране југословенских владајућих буржоаских кругова, сељачко питање би се бар одржавало на *status quo*, умјесто што се трајно и стално погоршавало.

Аграрна реформа, једна од ријетких мјера економске политике, на коју се, искључиво под револуционарном сељачком пресијом, одлучила југословенска влада је, од сâмог почетка, ишла једним, како истиче В. Кораћ „цик-цак путем“. „Три корака напред, један или два натраг, па онда један корак лево, па један десно и онда поновно тако.“¹² Он је у питању аграрне реформе видио најважнију гаранцију за унутрашње осигурање народног јединства и за осигурање здраве социјалне и политичке еволуције у земљи.¹³ И други савременици аграрне реформе су истицали њен нарочити значај и домашај у југословенским аграрним приликама, скрећући

¹¹ Енглеска је била једна од ријетких земаља, која је могла себи дозволити да сељачко питање ријеши потискивањем сељака са њихових имања. Она је, дакле, могла да „уништи“ своје сељаке, јер их је крајем 18. вијека било мало, а економски напредак Енглеске је био такав да се, углавном, могло запослити становништво са села. Њемачка и Чехословачка су различитим мјерама економске политике успјевале заштитити сељачки посјед, а како и не би могле, ако узмемо чињеницу да је у Њемачкој било запослено мање од једне трећине становништва (30%), а у Чехословачкој 28%. Француска, пак, није ни морала предузимати нарочита средства заштите сељака с обзиром на тенденцију смањења запослених у пољопривреди. Док је нпр. 1846. године имала пропорционално исти број запослених у пољопривреди као и југословенска држава (75,5%), тај број се 1886. смањио на 64%, 1906. на 57,9%, а 1929. на свега 38%. Види шире: М. Мирковић, Одржавање сељачког посједа, стр. 15, 16, 82, 85.

¹² В. Кораћ, Борба за аграрну реформу, Београд, 1920, стр. 24.

В. Кораћ је иначе имао портфељ министарства за социјалну политику и аграрна реформа је дâта, управо, у тај ресор.

¹³ Исто, стр. 7.

пажњу на многа осјетљива питања и моменте.¹⁴

Нажалост, у читавој ствари око аграрне реформе су пресудили економски и политички интереси буржоазије, подударни интересима великопосједничких кругова. Аграрна реформа, стога, није помогла сеоској сиротињи, него је користила корупционашким елементима на власти и око власти, да се брзо и увећало обогате.¹⁵ Остављен сâмом себи, у одсуству систематске пољопривредне политике, сектор пољопривреде је „таворио“ до 1929. када је наступила велика економска криза.

Узајамна повезаност свих сектора привреде, као главни услов јединства народне економике, није оствариван. Да је, адекватно природним ресурсима, подизана домаћа индустрија, ријешило би се, бар дјелимично, питање вишкова аграрног становништва, повећала куповна способност потрошача аграрних производа, те ојачало унутрашње тржиште. Стање индустрије у Краљевини СХС, међутим, показује нешто сасвим друго.¹⁶ Анализа професионалне

¹⁴ Циљ аграрне реформе је стварање малог сељачког посједа, али не и сићушног. Стога је, по мишљењу С. Шећерова, јако битно било утврдити минимум за ситни сељачки посјед, осигурати га, како у закону, тако и у пракси (треба да буде најмање пет хектара). Недостаци уредаба о аграрној реформи су, управо, у погледу осигурања минимума земљишног посједа. Види шире: С. Шећеров, Проблеми аграрне реформе, Београд, 1925, стр. 10 (прештампано из *Економиста*).

¹⁵ Ф. Чулиновић, Југославија између два рата, Загреб, 1961, стр. 231. Специфичност аграрне реформе у Краљевини СХС је у чињеници да се она почела спроводити с прилично великим закашњењем. За разлику, рецимо, од Француске гдје је, у периоду антифеудалне борбе, градска буржоазија водила и идеолошку и антифеудалну борбу (а сељаштво било резерва), у Краљевини СХС је борбу за поновну подјелу земље повело револуционарно сељаштво. Одлуку о укидању феудалних односа и диоби великопосједничких имања је донијела „уплашена буржоазија“ да би сузбила револуционарне покрете сељака и пољопривредних радника. Види шире: Б. Стојсављевић, нав. дјело, стр. 114.

¹⁶ М. Мирковић о томе пише: Опште обиљежје економско социјалних односа у Краљевини СХС је да је постојао много већи број радника, него радних мјеста. Југославија у старом господарском систему није успјела до године 1931. повећати број индустријских мјеста и број индустријског радништва, него само за око 90.000, и све то у раздобљу повољне економске конјуктуре, високих цијена пољопривредних и индустријских производа, високе заштите

статистике (између 1921-1931) и статистике осигурања потврђује да је индустријски развитак био спор, спорији од повећања потреба, од повећања државних издатака, од повећања аграрног становништва, као и од темпа дробљења пољопривредних имања.¹⁷

Нема сумње, шансе југословенске индустрије су, реално, биле много веће него што то фактичко стање показује. Многа истраживања су показала да је, у другој деценији 20. вијека, Југославија располагала свим природним условима за развој самосталне индустрије, од повољног географског положаја, преко наталитета и раста радне снаге до богатства у сировинама.¹⁸ Ако је општа карактеристика свих индустријски развијених земаља да је, унутар индустрије и рударства, најразвијенија метална индустрија, онда је југословенска држава, сасвим сигурно, имала природно-историјске предуслове за своју привредну егзистенцију.

Проблема је, дакако, било, стечених, али и наслеђених.¹⁹ Неравномјерност у степену индустријализације појединих крајева у моменту стварања југословенске државе, а која је резултат различитог степена ликвидације докапиталистичких односа, одр-

и големих издатака за наоружање, при великим иностраним државним и приватним зајмовима и јаком повећању инвестиција иностраног капитала. И док се број аграрног становништва које није могло бити у пуној мјери запослено у пољопривреди, повећао за 1.450.000 лица између 1921 – 1931. и док се у томе вишку стварао пролетеријат без изгледа за запослење, индустрија није могла запослити ни 8% тог вишка. Економска структура Југославије, 1918 – 1941, стр. 45.

¹⁷ Исто, стр. 46.

¹⁸ Стручњаци – геолози су утврдили да је Југославија између два рата располагала великим резервама угља и металне руде. По богатству бакарне руде, неопходне у металној индустрији, рудник у Бору је био први у Европи и седми у свијету. У периоду 1918. до 1925., из Бора, највећег рудника бакра, француска компанија, као власник тог рудника, је извезла чак 16 тона злата. Види шире: С. Ђуровић, нав. дјело, стр. 169, 170.

¹⁹ Уопште гледано, Краљевина СХС је била аграрног карактера. Ипак, Словенија и Војводина су са јачом индустријом и занатством, тј. мање су аграрне од југословенског просјека. С друге стране, јаче аграрне од тог просјека, а мање занатске и индустријске су биле Србија, Македонија, Црна Гора, БиХ, Косово и др. Исто, стр. 171.

жавала се у току читавог трајања старе Југославије са незнатним изузетком за Србију, гдје је развој индустрије ишао нешто брже.²⁰ Територијална неравномјерност индустријског развоја је, у основи, значила да специфичне индустријске и производне могућности појединих крајева нису биле подједнако и рационално искориштене.²¹

Уз неравномјеран развој појединих грана индустрије (инвестирано је два пута више капитала у текстилну и прехранбену индустрију, него што је улагано у металну индустрију) те дисхармоничну структуру индустрије, уопште, појавио се још један велики проблем везан за улагање иностраног капитала у југословенску привреду.²² Извоз капитала је, иначе, типична одлика монополистичког капитализма. Поред општих претпоставки (извоз јефтине радне снаге, огромна сировинска богатства, низак животни стандард и др.), инострани улагачи су нарочито рачунали на изразиту корумпираност владајућих кругова, као главним стубовима своје владавине. Читаве производне гране постале су тако „прђија међународних монопола“.²³ Са, искључиво, профитерским

²⁰ Тако је, рецимо, поред Словеније која је имала 912 творница са 64.147 радних мјеста, постојала је Црна Гора, са свега 22 ситна индустријска предузећа и 992 радна мјеста или, пак, Македонија са 3.724 радна мјеста тј. 1,24% свих радних мјеста у земљи. Подаци наведени према С. Димитријевић, Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије, Београд, 1949, стр. 136.

²¹ Примјера ради, огромна богатства лигнита колубарског и косовског базена остала су трајно недирнута, док су истовремено увожене велике количине шлеског угља. Или, нпр. подизане су високе пећи у Јасеницама, гдје нема гвожђа ни угља, док су огромна богатства Западне Европе остајала неискориштена. Исто, стр. 61.

²² Долазак иностраног капитала је, додуше, отпочео много раније. Мајданпек је нпр., први пут уступљен Французима још 1859, а прва српска банка је основана 1869. са учешћем аустријског капитала. Види шире: С. Димитријевић, Страни капитал у привреди бивше Југославије, Београд, 1952, стр. 3.

²³ У индустрији, као цјелини, ситуација је била сљедећа: Инострани капитал је учествовао, директним путем, у свакој петој фабрици (21,7%), располагао са половином цјелокупног капитала инвестираног у индустрији (49,51%), појављивао се као послодавац преко двије петине наших индустријских радника (41,7% радних мјеста) и служио се са преко половине инсталиране погонске

циљевима, инострани капитал је, у крајњој линији, кочио привредни развој.²⁴ Водећи сопствену економску политику, без много обзира на социјалне и националне интересе југословенског народа, инострани улагачи су имали идеалан простор за своја привредна „маневрисања“. Свесрдну подршку су им пружали, управо, домаћи финансијско-олигархијски кругови, као својеврсни „плаћени агенти“.²⁵ У условима капиталистичке производње, за очекивати је да се лични интерес капиталисте стави изнад интереса његовог радника. Југословенска држава је, међутим, најтипичнији примјер како се национални интереси жртвују, не само у интересу домаћег, него, нарочито, у интересу иностраног капитала.

Ако је, дакле, и постојала, индустријска политика се очитовала у „пасивном гледању на експлоатацију рудног, шумског и пољопривредног богатства и радне снаге народа Југославије, у судјеловању владе и државе у тој експлоатацији, у извлачењу индивидуалне користи од ње“.²⁶ На другој страни, општа тенденција кретања животног стандарда радника изражавала је њихово апсолутно осиромашење.

Из цјелокупног излагања социјално-економске проблема-
снаге (55,56%). Подаци наведени по С. Димитријевић, нав. дјело, стр. 10.

²⁴ Константним и планским спутавањем домаће производње, односно, прераде сировина којих је било у изобиљу, југословенска држава је дошла у ситуацију да поред богатства у бакру има неразвијену електротехничку индустрију, да поред сировина за производњу гвожђа и челика има неразвијену црну металургију, односно, тешку индустрију уопште, итд. А, већ је познато да од степена развитка тешке индустрије зависи, углавном, способност једне земље да се њена индустрија репродукује из сопствених извора. Од тога степена зависи и степен економске независности земље.

²⁵ Читав систем фаворизовао је корупцију. Монархија и војска су, ослањајући се на корупционашке буржоаске кругове, браниле постојећи систем власти. Сâм двор, односно краљ, је био учесник и иницијатор бројних новчаних афера за које нико није одговарао. О томе довољно говоре само неки од наслова чланака објављених у „Гласу“ под насловом „Монархија и новац“ (од М. Бартоша), као што су: „Како је краљ приграбио београдску задругу“, „Како је Александар путем повластица систематски пљачкао народ“, „Краљ – кријумчар девиза“ и многи други.

²⁶ М. Мирковић, Економска структура Југославије..., стр. 101.

тике југословенске државе, намећу се ови закључци:

1. Економско-социјална основа Краљевине СХС је примјер једног анархичног стања узрокованог бројним економским проблемима, општекапиталистичког, али и специјално југословенског карактера.

2. Стање појединих сектора привреде показује да између изразите економске проблематике и адекватне политике не постоји нужан корелативан однос, у смислу да економска политика поставља и рјешава економске проблеме.

3. Суштина цјелокупног проблема је у примарним и искључивим интересима капитала (домаћег и иностраног), који је руководио цјелокупним економским системом и економском политиком Краљевине СХС. У интересу капитала је и спорији развој производних снага, јер је спори развитак задржавао повећање радничких надница и капиталу осигуравао монополске добити.

4. У цјелини посматрано, дакле, економско-социјални односи у Краљевини СХС илуструју, на најизразитији начин, стање у којем стварна економска моћ мањине чини беспомоћним, формално прокламована, политичка права већине народа, а тиме и тежњу ка изградњи једног демократског политичког система.

Prof. Zdrava Stojanović, LL.D

assistant professor, Law School, Banja Luka University

*ECONOMIC AND SOCIAL IMPACT ON THE PHYSIOGNOMY
OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE FIRST YUGOSLAV COUNTRY*

Summary

In reference to issues related to factors which determine the physiognomy of the political system, legal and political theoreticians still cannot produce unique and pre-established criteria. The fact is, however, that even those theoreticians, who do not consider the economic factor as vital, admit its suitable role in the development of a certain model of the political system.

Therefore, it is important to establish, for every political system, if and to what extent certain parts of the economic ground, make it, more or less, democratic and economically stable.

Considering fundamental elements of economic and social structure of the first Yugoslav country, the author of this paper, attempts to produce a suitable answer to the above raised question.

Key Words: *political system, economics, democracy, agriculture, industry, agricultural reform, economic politics.*